

OSMANLI DEVLETİ'NDE AVARIZ VERGİSİ: XVIII. YÜZYILIN İKİNCİ ÇEYREĞİNDE KASTAMONU ÖRNEĞİ¹

Ömer DÖŞEMETAŞ²

Geliş:11.12.2019 / Kabul:15.12.2019

Öz

Osmanlı Devleti, kurmuş olduğu idarî düzen ve adil sistem sayesinde yüzyıllarca hüküm sürmüş ve çok geniş bir alana hükmetmiş bir imparatorluktur. Bu imparatorluğu ayakta tutan unsurların başında güçlü bir ekonomiye sahip olması gelmektedir. Bu güçlü ekonominin temeli de devletin halkına sağladığı imkânlar karşısında onlardan, devletin işleyişine katkı olarak talep ettiği vergilerdi. Değişik isimler altında tahsil edilen bu vergilerden birisi de olağanüstü hallerde halktan toplanan avarız vergisiydi. Bu çalışmada, Kastamonu bölgesinin XVIII. yüzyılın ilk yarısında devlete vermekle yükümlü olduğu avarız vergisi hakkında bilgi verilecektir. Çalışmanın temelini şer'iyeye sicilleri oluşturmaktadır. Bu kaynağa ek olarak Osmanlı Arşivi'nde yer alan muhtelif fonlarda ki belgelerden de istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Vergi, Avarız, Kastamonu, Şer'iyeye Sicilleri.

AVARIZ TAX IN THE OTTOMAN STATE: KASTAMONU SAMPLE IN THE SECOND QUARTER OF THE 18TH CENTURY

Abstract

The Ottoman Empire was an empire that ruled for centuries and ruled a vast area thanks to the administrative order and fair system it established. Having a strong economy is one of the main factors that keep this empire alive. The foundation of this powerful economy was the taxes that the state demanded from the people as a contribution to the functioning of the state. One of these taxes collected under different names was the avarız tax collected from the public in extraordinary situations. In this study, Kastamonu region in the first half of the 18th century, the state will be informed about the levy tax that it is obliged to give. The basis of the study is the Sharia registers. In addition to this resource, documents from various funds in the Ottoman Archives have been utilized.

Keywords: Ottoman Empire, Tax, Avarız, Kastamonu, Sharia Register.

¹Bu çalışma Şer'iyeye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazâsı (1725-1750) adlı doktora tezinden türetilmiştir.

² Dr., omer.dosemetas@gmail.com.

Kastamonu Bölgesinin Tarihçesi

Anadolu’nun önemli yerleşim bölgelerinden olan biri Kastamonu, tarih öncesi çağlara dayanan köklü bir geçmişe sahiptir. Bu bölgede ilk olarak Gaslar, daha sonra Etiler, Dorlar, Paflogonyalılar, Kimerler, Lidyalılar, İranlılar, Kapadokyalılar, Helenler, Pontuslar, Galatyalılar, Bitinyalılar, Roma ve Bizans gibi devletler hâkimiyet kurmuştur. (Gökoğlu 1952; 12-13. *Kastamonu İl Yıllığı* 1967, 1968; 129. *Yurt Ansiklopedisi, Türkiye: il il, Dünü, Bugünü, Yarını*, 1982-83; VI, 4581-4584.) Bölgenin Türkler tarafından ilk kez ele geçirilmesi 1071 Malazgirt Savaşı’ndan sonra olmuştur. Bu olaydan sonra Anadolu hızlı bir şekilde Türkleşmeye başlamıştır. Anadolu Selçuklu hükümdarı Süleyman Şah’ın komutanlarından Kara Tekin tarafından muhtemelen 1075 tarihinden sonra Çankırı-Kastamonu ve Sinop bölgeleri Doğu Roma’dan alınmıştır. Emir Karatekin de bölgeye vali olarak tayin edilmiştir. Ancak 1096 tarihinde başlayan I. Haçlı Seferi sonrası Türkiye Selçukluları’nın iç bölgelere çekilmeye başlaması sonucu Kastamonu bölgesi de terk edilmek zorunda kalmıştır.³

Böylece Kastamonu, bu sefer sonucu tekrar Doğu Roma’nın denetimine geçmiştir. Yaklaşık bir asır boyunca da Türkler ve Doğu Romalılar arasında bölgenin hâkimiyeti mücadelesi devam etmiştir.⁴ XIII. yüzyılın başlarında artık bölgenin tamamen Türklerin kontrolünde olduğu görülmektedir. Yapılan incelerde de bu

³ Refik Turan, “Kastamonu’nun Türkler Tarafından Fethi ve İskanı”, *Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri 21-23 Mayıs 2000*, Bizim Büro Basımevi, Kastamonu 2001, 1. Refik Turan, “Selçuklular Döneminde Kastamonu”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu Tebliğler 19-21 Ekim 1988 Kastamonu*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1989, 2. İlhan Şahin ise bu fethin 1084 tarihinden sonra gerçekleştiğini belirtmektedir. İlhan, Şahin, “Kastamonu”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2001, XXIV, 585. Ali Sevim, *Anadolu’nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, 91. Kastamonu’nun Emir Karategin tarafından 1084 tarihinde İmparator Aleksios zamanında ilk kez ele geçirildiği ve “1101 Yılı Haçlı Seferleri” sonrası tekrar elden çıktığı söylenmektedir. Birsal Küçüksipahioğlu, “İlk Türk Akınları Öncesinde Kastamonu”, *Anadolu’nun Fethi’nden Millî Mücadeleye Kastamonu Uluslararası Sempozyum Bildirileri 12-13 Nisan 2018 Kastamonu*, ed. Metin Eriş, Seçil Ofset, Kastamonu 2018, 34.

⁴ Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar XIII-XV Yüzyıllarda Kuzey-Batı Anadolu Tarihi Çoban-Oğulları Beyliği, Candar-Oğulları Beyliği I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, 33. Bu yüzyıl süresi boyunca bölge Türkler ve Doğu Romalılar elinde birçok kez el değiştirmiştir. Türkiye Selçukluları Sultanı I. Mesud zamanında kardeşi Melik Arab’ın idaresinde olan Ankara, Çankırı ve Kastamonu bölgesi için Danişmendli hükümdarı Emir Gazi yoğun mücadeleye girmiştir. Bu mücadeleyi kaybeden Melik Arab, Doğu Roma’ya sığınmıştır. Bu olaydan sonra Danişmendlilerle Doğu Romalılar arasında bölge hâkimiyeti mücadelesi yaşanmıştır. Yapılan anlaşma sonucu Çankırı, Danişmendilerin elinde kalırken Kastamonu, Doğu Roma’ya verilmiştir. Salim Koca, *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2013, 89.

durumu doğrulamaktadır. İbn-i Said'in aktardığı bilgiye göre Kastamonu bölgesi bu dönemde 100.000 çadır Türkmeni barındırıyordu. (Turan 1998; 507.) Faruk Sümer'in yaptığı incelemeler neticesinde tespit ettiğine göre bu dönemde Kastamonu bölgesinde altı Kayı, iki Kara evli, beş Dodurga, dokuz Avşar, dört Çavundur, altı Çepni, sekiz Eymür, altı Yüreğir, sekiz İğdir ve üç Büğdüz adında yerleşim yeri mevcuttur. (Sümer 1999; 235.) Kaynaklarda da Kastamonu, Türkmenlerin merkezi olarak geçmektedir. (Koprman 1989; 26.) Selçuklarının uç boylarını fethetmesi ile buralara göçmenler yerleşmeye başlamıştır. Doğu Roma sınırına yerleştirilen bu Türkmenler devletin batı ucunu temsil etmekteydi. Batı uçları da Türk teşkilat geleneği olarak sağ ve sol kol olarak teşkilatlandırılmıştı. Merkezi Kastamonu olan sağ kolun başında Hüsameddin Çoban Bey yer alırken, merkezi Ankara olan sol kolun başında da Seyfeddin Kızıl bulunmaktaydı. (Yazıcızâde Ali 2009; 267. Koca, 2013; 90-91.)

Hüsameddin Çoban Bey'in idaresindeki Çobanoğulları uç beyliği, İzzeddin Keykavus ile Melik Alâeddin Keykubad arasındaki iktidar mücadelesinde İzzeddin Keykavus'u desteklemiştir. Keykavus'un bu mücadeleden galip ayrılması ile Hüsameddin Çoban Bey, iktidarı boyunca sultanın yanında yer almıştır. (Koca, 2013; 91.) Sultan Alâeddin Keykubad döneminde de beylik konumunu koruyan Hüsameddin Çoban Bey, Kırım ve Suğdak limanlarının ele geçirilmesinde aktif olarak rol oynamıştır. (İbn Bibi El- Hüseyin B. Muhammed B. Ali El-Ca'feri Er-Rugadi 2014; 325-343.) Hüsameddin Çoban Bey'den sonra beyliğin başına sırasıyla Alp Yürek, Muzaffereddin Yavlak Arslan ve Mahmut Bey geçmiştir. (Yücel 1988; 40-49. Yaman 1935; 80-85.) Muzaffereddin Yavlak Arslan döneminde Anadolu'daki İlhanlı etkisine karşı bir başkaldırı olduğu ve Muzaffereddin Yavlak Arslan'ın emrindeki askerlerle birlikte Şehzade Kılıç Arslan'ı da yanına alarak Selçuklu ve Moğol askerlerine karşı mücadele ettiği bilinmektedir. Bu savaşı Moğolların kazanmasında etkili rol oynayan Selçuklu komutanlarından Şemseddin Yaman Candar'a, İlhanlı hükümdarı Geyhatu tarafından Eflani yöresi verilmiş daha sonra Yaman Candar tarafından Kastamonu bölgesi de ele geçirilmiştir. Bölgeyi tekrar almaya muvaffak olan Mahmut Bey, Yaman Candar'ın oğlu Süleyman Paşa tarafından öldürülmüş ve Kastamonu'da Çobanoğulları Beyliği dönemi sona erip, Candaroğulları Beyliği dönemi başlamıştır. (Koca 2013; 95. Yücel 1988; 47-48. Yaman 1935; 84-85.)

Kaynaklarda bu beylik için İsfendiyar Oğulları ve Kızıl Ahmedlüler adları da kullanılmaktadır. Candaroğulları Beyliği'nin asıl kurucusu olarak Yaman Candar Bey'in oğlu Süleyman Paşa kabul edilmektedir. Onun döneminde beyliğin

merkezi Eflani’den Kastamonu’ya nakledilmiştir.⁵ Onun ölümünden sonra sırasıyla beyliğin başına İbrahim Bey, Yakup Bey, Adil Bey, Kötürüm Bayezid, II. Süleyman Paşa, İsfendiyar Bey, II. İbrahim Bey, İsmail Bey ve Cemâleddin Kızıl Ahmet Bey geçmiştir. (Yücel 1988; 66-123. Yaman 1935; 107-170. Acar 1995; 47-81. Alp 1995; 18-53. Koca 2013; 170-181. *Kastamonu İl Yıllığı* 1967, 1968; 135-137. *Kastamonu 1973 İl Yıllığı*, 1973; 6-7.)

Bu beylik döneminde Kastamonu ilim ve kültür merkezi haline gelmiştir. Ancak Anadolu siyasî birliğini sağlamak için Fatih Sultan Mehmet’in 1461 tarihinde çıktığı Trabzon Seferi sonucu Candaroğulları Beyliği, Osmanlı Devleti’nin sınırlarına dâhil edilmiştir. (Darkot 1977; VI, 401. Şahin 2001; XXIV, 586. Yaman 1935;169.)

Kastamonu, Osmanlı Devleti’ne bağlandıktan sonra merkezi Kütahya olan Anadolu Beylerbeyliği’ne bağlı bir sancak haline getirilmiştir. (Darkot 1977; VI, 401.) Şehzade sancağı olarak da kullanılan Kastamonu’da birçok şehzade görev yaparak tecrübe kazanmıştır. Bunlardan ilki Şehzade Cem’dir. Fatih Sultan Mehmet, Şehzade Cem’i annesi Çiçek Hatun, lalaları ve yakınları ile birlikte 1469 tarihinde on yaşındayken Kastamonu’ya vali olarak göndermiştir. (Önder 2001; 9. Şakiroğlu 1993; VII, 283. Baysun 1977; III, 69-70.) Kastamonu’da valilik yapmış diğer şehzade ise Sultan II. Bayezid’in oğlu, Şehzade Sultan Mahmud’dur. (Abdulkadiroğlu 1989; 66-67.) Şehzade Mahmud’un Saruhan Sancağı’na tayin edilmesinden sonra Kastamonu’ya sancakbeyi olarak oğlu Orhan gönderilmiştir. (Uzunçarşılı 1975; 678.)

XVIII. yüzyılın ilk yarısında da Kastamonu Sancağı, Anadolu Eyaleti’ne bağlı on üç sancaktan biri olma özelliğini sürdürmektedir. (Kılıç 1997; 108-119.) İncelenen dönemde Kastamonu Sancağı’nın kaza sayısının otuz iki olduğu görülmektedir. (BOA. MAD. d. 3045, 49-50. BOA. MAD. d. 3205, 47-48. BOA. MAD. d. 3481, 67-69.) Kastamonu ise sancağın idare merkezidir. (Katip Çelebi 2013; C. 2, 946.) 1756 tarihinde ise sancağın kaza sayısının otuz üç olduğu ifade edilmektedir. (Özkaya 2001; 3-4.)

⁵ Yaman 1935; 95-98. Moğol istilasından sonra bağımsız hareket eden beyliklerden olan Candaroğulları beyliğinin 30.000 atlı askere sahip olduğu dönemin kaynakları tarafından zikredilmektedir. Erkan Göksu, “Moğolların Anadolu Politikası ve Kastamonu”, *Anadolu’nun Fethi’nden Millî Mücadele’ye Kastamonu Uluslararası Sempozyum Bildirileri 12-13 Nisan 2018 Kastamonu*, ed. Metin Eriş, Seçil Ofset, Kastamonu 2018, 94.

Osmanlı Devleti'nde Vergi Sistemi

Osmanlı Devleti'nin başlıca yönetim biçimi, eyalet ve sancak idaresi sistemine dayanmaktaydı. Devletin eyalet sistemini oluşturmasında ki temel amaç bu bölgelerin iktisadi olarak kendilerini yönetebilmesine dayanıyordu. Ayrıca her eyalet, imparatorluk savunması için gerekli olan askerleri de gelirlerine göre yetiştirmek zorundaydı. (Altundağ 1947; 191-192.) Bu sistemin oluşması devletin sınırlarının genişlemesiyle birlikte, meselelerin büyümesi ve sorumluluk bölgelerinin artmasıyla, boğazlar ele alınarak ülkenin iki büyük idarî yapıya ayrılmasıyla oluşturulmuştur. (İnalçık 1995; XI, 548-549.) Nitekim Osmanlı Devleti yeni ele geçirdiği bir bölgede derhal tahrir yaptırır böylece reayanın durumu hakkında sultana bilgi verilmesi sağlanırdı. Ayrıca bu tahrir ile kanuna ve şerîata aykırı halka zulmün önlenmesi, avarız vergisi yüklenmesi halinde hane sayısının bilinmesi ve vakıfların genel durumu hakkında bilgi edinmek gibi amaçların olduğu da söylenebilir. (Öz 2010; XXXIX, 426.) Bu sayım neticesinde ele geçirilen bölgeler, zenginliği ve büyüklüğüne göre yeni bir eyalet ya da eyalete bağlı bir sancak haline getirilirdi. Ele geçen bölgenin eklendiği eyalet ile iktisadî farklarının olması bir sorun teşkil etmezdi. Çünkü Osmanlı Devleti'nde vergi kanunu oluşturulurken idari birim olarak eyalet değil sancaklar esas alınmaktadır. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nde sancak sayısınca vergi kanunnamesi mevcuttur. (Altundağ 1947; 192.)

Osmanlı Devleti bir imparatorluk olmasından dolayı bünyesinde birçok ırk ve dinden zümreleri barındırmıştır. Bağlı bulunduğu hukuk sistemi çerçevesinde bu toplulukların yönetimi devlet tarafından sağlanmaktaydı. Buna karşılık devlette bu topluluklardan bazı sorumlulukları yerine getirmesini talep etmekteydi. Bunlardan ilki ve en önemlisi devlet ve kamu hizmetlerinin devamlılığını sağlamak için halkından vergi talep etmesiydi. (Küçük 2007; 26.)

Devlet tarafından tahsil edilen bu vergiler iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan ilki İslâmî hukuk çerçevesinde belirlenmiş tekâlif-i şer'iyeye olarak zikredilen şerî vergiler, diğeri ise devletin değişik dönemlerde zaruret hissettiği anda İslâmî kuralları ihlal etmeden halktan tahsil ettiği tekâlif-i örfiye denilen örfî vergilerdir. Bu vergilerin miktarı önceden tespit edilmeyip meydana gelen olaylara göre belirlenmektedir. (İnalçık 2009; 31-62. Çadırcı 2013; 105.) Şerî hükümlere dayanan ve ayrıntıları fıkıh kitaplarında belirtilen şerî vergiler başlıca dörde ayrılmaktadır. Bunlar öşür, haraç, cizye ve zekâttır. Bunların dışında kalan şerî vergiler de mevcuttur. Tekalif-i örfiye vergileri de şerîatin cevaz verdiği ölçüde

özellikle savaş zamanlarında ihtiyacın miktarına göre daha çok hane, aile, çift ve ocak gibi esasa dayalı olarak toplanan vergi, resim ve harçlardan oluşmaktadır. (Tabakoğlu 2016; 322-323. Kazıcı 2005; 86-223.)

Avarız Vergisinin Kastamonu Kazasında Uygulanışı

Örfî vergilerden ilki avarız-ı divâniye, daha yaygın ismiyle avarız vergisidir. Bu vergi Osmanlı İmparatorluğu’nda Tanzimat’ın ilanına kadar fevkâlade hallerde hükümdarın emri ile halkın doğrudan doğruya devlete vermekle yükümlü tutulduğu askerin geçeceği menzillere gerekli zahireyi götürüp satmak, ordunun ihtiyacı olan harp malzemesi, arpa ve samanı tedarik etmek, araba ve hayvan bulmak, kürekçi, azeb vb. gibi orduya yardımcı sınıflar temin etmek, hisar yapmak ve “avarız akçesi”⁶ veya “avarız bedeli akçe” adı altında nakit para olarak devletin sefer masraflarına iştirak olarak aldığı vergiye verilen genel isimdir. (Barkan 1979; II, 13-14.) Bu vergi başlangıçta savaş harcamalarını finanse etmek için konmuş, ancak XVII. yüzyılın sonlarından itibaren olağan bir vergi haline gelmiştir. Avarız vergisi nüzul, sürsat ve iştira adı altında aynî ve avarız adı altında nakdî olarak toplanmaktadır. Zamanla aynî olarak toplanan nüzul, sürsat ve iştira bedeli de nakdiye çevrilmiştir.⁷ Savaş dışında ortaya çıkan olağanüstü bir durumda hazinenin yetersiz kaldığı anda da devlet tarafından avarız vergilerine başvurularak sorun giderilmeye çalışılmıştır. Bu durumlar yangın, sel, deprem, kıtlık, ürünlerin çekirgeler tarafından istilasası ve şehir hayatında önemli rol oynayan kale, hisar, cami ve çarşı gibi yapıların onarımı olarak sayılabilir. (Küçük 2016; 199.) Olağan vergi haline gelen avarız vergilerinin 1700-1748 tarihleri arasında Osmanlı bütçesinde %10-20 civarında yer tuttuğu görülmektedir. (Açıkgöz 2013; 178-179.)

Osmanlı Devleti’nde vergi ve nüfus tespiti, hane hesabına göre vergi verebilecek kişileri içine alacak şekilde yapılmaktadır. Osmanlı tahrir defterlerinde nüfus, "avâriz hanesi" ve "hâne-i gayr ez avâriz" olarak ikiye kısma ayrılmaktadır. Avâriz hâneleri, vergilendirilebilir veya vergilendirilmiş olan hâneleri göstermektedir. Hâne-i gayr ez avâriz ise derbencilik, tuzculuk, madencilik, celeplik, şahincilik gibi belirli bir hizmetle yükümlü olanları, kadı, nâib, sipahi, muhassıl, müderris gibi resmî görevlileri; imam, hatip, müezzin, zâviyedar, şeyh,

⁶ Avarız vakıflarından alınıp verilen para içinde bu tabirin kullanıldığı bilinmektedir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, I, 114.
⁷ Tabakoğlu, 2016; 364. Düzenli olmayan gelirler için avarız tabiri kullanılır ve fermanlarda bedel-i avarız olarak geçmektedir. Avarız nakit olarak tahsil edilirken nüzul ve sürsat vergisi aynı olarak yağ, un ve buğday şeklinde tahsil edilirdi. Halil Salihoğlu, “Avarız”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 1991, IV, 109.

seyyid gibi din adamlarını; körlük, delilik, düşkünlük gibi bedenî sakatlıkları olan kimseleri içine almakta olup vergilerin tamamından veya bir kısmından muaf olanları ifade etmektedir.⁸

Devletin cizye vergisinde olduğu gibi bu vergide de muafiyeti azaltmak için böyle bir yöntem izlediği bazen de askeri ve reaya ayrımı yapmadan herkesten bu vergiyi aldığı bilinmektedir. Avarıza temel oluşturan gerçek haneler, avarız hanesi adı altında toplanmış ve bir avarız hanenin kaç gerçek haneden meydana geldiği dönemden döneme ya da bölgeden bölgeye değişiklik göstermiş, zaman zaman nüfusa bağlı olarak bölgesel ya da nadiren imparatorluk bazında avarız ve cizye sayımları yapılmıştır. (Özel 2000; 39.) Şahısların avarız mükellefi olması için ev, tarla, dükkân vb. gibi bir gayrimenkule sahip olması gerekmektedir. Bu yüzden oturduğu evin mülkiyeti üzerine olmayan kişiler avarız vergisinden muaf tutulmaktadır. Ayrıca ihtiyar ve çalışamayacak durumda olan engelli kişiler ile yetim, dul hatunlar ve sabilerde de vergiden muaf tutulmuştur. Halk sahip olduğu gelire göre ala, evsat, hakir, ahkar ve edna olarak çeşitli gruplara ayrılarak bu esasa göre avarız vergisinin toplandığı bilinmektedir.⁹

Başka bir bölgede ikamet etseler dahi ev ve arazisi olanlardan bölge halkı tarafından avarız ve nüzul vergisinin talep edildiği görülmektedir. (KŞS. 210, 32.) 1743 tarihinde Akçataş divanı ahali mahkemeye gelerek divan sakinlerinden Ali ve Hüseyin adlı kardeşlerin ev ve arazileri olduğu halde avarız ve diğer vergileri ödemedikleri şikâyetinde bulunmuşlardır. Bu kişilerin hanelerine göre vergilerini ödemelerini talep etmişlerdir. (BOA. A. DVNS. AHK. A. d. 4, 56.) Aynı tarihte Atabey Kavağı Köyü sakinleri, Taşkoprü Kazâsı, Deliler Köyü'nden Ali ve diğer kişilerden kendi köyleri topraklarında arazi işledikleri için avarız ve nüzul vergisi talebinde bulunmuşlardır. Bu kişiler ise yemin ederek Atabey Kavağı Köyü arazisinde toprak işlemediklerini söylemişler ve Atabey Kavağı Köyü halkı davadan men edilmiştir. (KŞS. 40, 99-100.)

Yukarıda da ifade edildiği üzere avarız vergilerinde esas alınan unsur avarız hane sayısıdır. Merkezden gelen emirle avarız vergisi sancağın ihtiva ettiği avarız hanesine göre tahsil edilmektedir. (Kuzucu 2016; 108. Selçuk 2008; 159-202.

⁸ Salihoğlu 1991; IV, 108. Bu noktada ortaya bir diğer sorun olarak bir hanenin kaç kişiden oluştuğu çıkmaktadır. Bu konuda araştırmacılar farklı rakamlar ileri sürmektedir. Bu konu hakkında bakınız. Nejat, Göyünç, "Hane Deyimi Hakkında", *Tarih Dergisi*, 32, İstanbul 1979, s. 331-348.

⁹ Mehmet Ali, Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011, 63-64. Halkın gücüne göre ala, evsat ve edna olarak değişik şekilde tasnif edilen bu yükümlülükte maddi durumu iyi olmayanların hissesi zenginler tarafından ödenmektedir. Barkan, "Avarız", *İA*, II, 15.

Küçük 2016; 194-204.) Avarız vergisinin toplanmasına konu olan avarız hanelerinin gerçek bir haneyi yansıtmadığı bölge ve beldelere göre 3, 5, 7 hatta 9 gerçek hanenin bir avarız hanesi kabul edildiği bilinmektedir. Avarız hanelerin oluşmasında her beldede hangi kriterlerin esas alındığı da tam olarak tespit edilememiştir.¹⁰ XVII ve XVIII. yüzyılda da devlet tarafından savaş zamanı vergilerinin tahsilinde avarız hanelerin esas alındığı bilinmektedir. En çok kullanılan tabir ise “mevkufat defteri mucebince” idi. Çünkü vergi hanelerinin sayısı mevkufat dairelerinden icmal defterlerinde liva liva kaydedilmektedir. (Mc Gowan, 1981; II, 1329.) Kastamonu’ya gönderilen fermanlarda da sıklıkla “hazine-î amiremde mühürlü ve nişanlı mevkufat defteri sureti” şeklinde belirtilmektedir. (KŞS. 28, 171. KŞS, 29, 117; KŞS, 30, 89; KŞS, 31, 126; KŞS, 33, 176; KŞS, 35, 170; KŞS, 36, 151; KŞS, 39, 173.) İncelenen dönem içinde Kastamonu Sancağı’nın avarız hane sayısının çok küçük farklar ile 2036,5 hane bir rub (KŞS. 43, 231.) ile 2044 hane bir rub (KŞS. 33, 176.) arasında değiştiği anlaşılmaktadır.

İlk zamanlarda düşük oranda ve belirli aralıklarla toplanan avarız vergisi daha sonraları daha sık ve daha yüksek oranda toplanmaya başlanmıştır. Bunun üzerine toplumda fakir olan kesim vergisini ödemekte güçlük çekmeye başlamıştır. Bundan dolayı akar ve para işletmeleri vakıflarından elde edilen gelirlerle bu vergiler ödenmeye başlanmıştır. Bu şekilde kurulan avarız vakıfları, avarız vergisinin önemini kaybetmesinden sonra sosyal işler ve amme hizmetlerinin yerine getirilmesinde kullanılmaya başlanmıştır. 1930 tarihli belediye kanunnamesinin 110. maddesi gereğince de avarız vakıfları belediyelere aktarılmıştır. (İpşirli 1991; IV, 109. Barkan 1979; II, 18.) İncelenen dönemde Kastamonu Kazası’nda da mahalleli tarafından avarız vakıfları kurulduğu belgelerden anlaşılmaktadır. 15 Mayıs 1742 tarihinde İbn-i Neccar Mahallesi’nden Ayşe Hatun altı koruluk tek kapılı evini vakfetmiş ve müteveli olarak da Hacı Mehmet’i tayin etmiştir. Şart olarak ölünceye kadar bu evi kendisi kullanacak öldükten sonrada müteveli tarafından ev işletilecek ve elde edilen gelire mahallenin avarız ve diğer vergileri karşılanacaktır. (KŞS. 39, 111.) Yine 4 Şubat 1749 tarihinde Şadi Bey Mahallesi’nden Ahmet bin Mehmet, vekili Hacı Ahmet Halife aracılığıyla mahallenin avarız ve nüzul vakfına kırk kuruş vakfetmiştir. Bu paranın vakıf

¹⁰ Özer Ergenç, *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013, 21-22. Ömer Lütfi Barkan bir avarız hanesinin 3, 5, 10 veya 15 gerçek haneden oluşabileceğini söylemektedir. Barkan, “Avarız”, *İA*, II, 15. Ayrıca bakınız Oktay Özel, “Avarız ve Cizye Defterleri” *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, Der. Halil İnalçık, Şevket Pamuk, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000, 33-50.

mütevellisi Mehmet Çelebi tarafından işletilip elde edilen gelirin mahallenin avarız ve nüzul vergisine harcanmasını şart koşmuştur. (KŞS, 43, 92.)

Mahallenin avarız vakfının kefil karşılığında kişilere borç verdiği anlaşılmaktadır. Borcu alan kişi borcunu ödemezse vakıf mütevellisi tarafından bu ücret kefilden alınmaktadır. 1726 tarihinde Honsalar Mahallesi'nden Mehmet Çelebi, Kebkebirler Mahallesi'nden Bayram'dan şikâyetçi olmuştur. Yedi sene önce Bayram'ın, Çay Mahallesi avarız vakfından yetmiş beş kuruş borç aldığı ve kendisinin de bu borca kefil olduğunu bildirmiştir. Bayram'ın borcunu ödememesi üzerine vakıf mütevellisi Ahmet Ağa, ücreti Mehmet Çelebi'den tahsil etmiştir. Mehmet Çelebi borcuna karşılık Bayram'dan aldığı yirmi beş kuruş kıymetli eşyayı oğlumundur diyerek geri aldığı için Bayram'dan şikâyetçi olmuştur. Bayram'ın yemin etmesi üzerine Mehmet Çelebi davadan men edilmiştir. (KŞS. 28, 8.)

Mahalle ve köylerde kurulan avarız vakıfları o bölgede ki herkesi ilgilendiren bir tesis olduğu için genellikle o köy ya da mahalle halkının bizzat vakfın mütevellisi olduğu söylenebilir. (Barkan, 1979; II, 18.) Veya o mahalle ya da köyden bir kişinin mütevelli olarak tayin edildiği yine belgelerden tespit edilmektedir. 1727 tarihinde Hacı Hamza Mahallesi'nin avarız ve nüzul vakfına mütevelli olarak Hacı Ali'nin atandığı görülmektedir. (KŞS. 29, 114.) 1728 tarihinde Küpçügez Mahallesi'nin avarız ve nüzul vakfına günlük altı akçe karşılığında mütevelli olarak Müezzîn Ali Halife atanmıştır. (KŞS. 30, 51.) 1735 tarihinde Bey Çelebi Mahallesi'nin avarız ve nüzul vakfının mütevellisi olmadığı bildirilmiştir. Mahalleden Hacı Ahmet vakfa mütevelli olarak atanmıştır. (KŞS. 35, 304.) 1738 tarihinde Muzafferredin Mahallesi'nin avarız ve nüzul vakfının mütevellisi olmadığı için Kastamonu Kadısı Mehmet'in arzıyla mahalle imamı Hafız Mehmet Halife günlük dört akçe ile vakfa mütevelli olarak atanmıştır. (KŞS, 36, 219.)

Avarız vakfından borç alıp ödeyemeyen kişilerin karşılığında kendi mülklerini vermek zorunda kaldıkları söylenebilir. 1744 tarihinde İsfendiyar Bey Mahallesi avarız ve nüzul vakfı mütevellisi İbrahim Efendi aynı mahalleden Recepoğlu İbrahim'den şikâyetçi olmuştur. Vakıftan elli iki kuruş borç alıp ödeyemeyince karşılığında evini vakfa devrettiğini bildirmiş ancak İbrahim'in evi boşaltmadığını söylemiştir. İbrahim ise borcunun on iki kuruş olduğunu söyleyip elli iki kuruş borcu reddetmiştir. Vakıf mütevellisi İbrahim Efendi borcun elli iki kuruş olduğunu ve borcuna karşılık İbrahim'in evini vakfa devrettiğini ispatlamış ve İbrahim'e evi boşaltması için tembih edilmiştir. (KŞS. 106, 39.)

Mahallenin avarız ve nüzul vakfına para vakfeden kişilerin karşılığında kendileri ve çocuklarının vergilerden muaf tutulmasını şart koştukları görülmektedir. 24 Nisan 1733 tarihinde Cebrail Mahallesi’nden Kayyimoğulları demekle meşhur Hüseyin ve İbrahim adlı kardeşler mahallenin avarız ve nüzul vakfına 100 kuruş vakfetmişlerdir. Bu paranın vakıf mütevellisi Berber Mehmet Çelebi tarafından onu on bir buçuk hesabı üzerine işletilip elde edilen gelire mahallenin avarız, nüzul ve diğer vergilerinin ödenmesini istemişler. Karşılığında kendilerinden bir daha avarız ve diğer vergilerin talep edilmemesini şart koşmuşlardır. Parayı alan vakıf mütevellisi Mehmet Çelebi ve mahalle sakinleri bu konuda kendilerine taahhütte bulunmuşlardır. (KŞS. 210, 188.) Yine 1 Eylül 1744 tarihinde Bedir Gazi Mahallesi’nden kale mustahfızlarından Mehmet Bey, mahallenin avarız ve nüzul vakfı mütevellisi Müezzini Ali ve diğer mahalle sakinleri ile mahkemeye gelmiştir. Kendi malından 12 kuruş parayı vakfedip onu on bir buçuk kuruş hesabı ile faize verilip mahallenin vakfı için kullanılmasını şart koşmuştur. Karşılığında kendinden ve evladından avarız, nüzul, imdadı seferiye ve hazeriye vergilerinin talep edilmemesini istemiş ve mahalle halkı bu konuda Mehmet Bey’e taahhütte bulunmuştur. (KŞS. 106, 52-53.)

Bazen askerî kesime mensup olduklarını söyleyip avarız ve nüzul vergisini ödemeyen kişilerin oldukları tespit edilmiştir. Böyle bir durumda mahalle halkı şikâyetçi olup, bu kişilerden vergilerini talep etmişlerdir. 9 Eylül 1729 tarihinde Boğaz Köyü ahali sipahi kuloğullarından Halil Bey’den avarız ve nüzul vergisini ödemediği için şikâyetçi olmuşlardır. Halil Bey’in babasının, Ebubekir Efendi’nin sayımından sonra köyden Haliloğulları demekle meşhur Mehmet ve Mahmut ile Hızıroğlu Mustafa’dan aldığı arazilerin köyün vergi hanesine kayıtlı olduğu ancak Halil Bey’in kendine intikal eden bu arazilere ait avarız ve diğer vergileri ödemediğini bildirmişlerdir. Halil Bey’in reddi sonucu köy halkı bu arazilerin köyün avarız hanesine dâhil olduğunu ispatlanmış ve Halil Bey’e vergisini ödemek için tembih edilmiştir. (KŞS. 30, 31.) Yine 1736 tarihinde Kırkçeşme Mahallesi sakinleri, mahalle halkından İsmail ve Mustafa adlı kardeşlerden şikâyetçi olmuşlardır. Bu kişilerin mahalle de evleri olmasına rağmen avarız ve nüzul vergisini vermediklerini bildirmişlerdir. İsmail ve Mustafa ise babalarının Nasrullah Kadı Camii müezzini olduğu için askeriyeden olduğu ve kendilerinin de bu yüzden vergiden muaf olduklarını bildirmişlerdir. Şahitler ile bu kişilerin evlerinin mahallenin avarız hanesine ait olduğunu mahalleli ispatlamış ve bu kişilere vergilerini ödemeleri için tembih edilmiştir. (KŞS. 35, 76.)

Bazen de mahalle halkının askeriyyeden olan kişilerden haksız olarak vergi talebinde buldukları görülmektedir. 1744 tarihinde Hüseyin Çelebi Mahallesi halkı, Mehmet Halife'den mahallede evi olduğu için avarız ve nüzul vergisini vermediği yönünde şikâyetçi olmuştur. Mehmet Halife vekili oğlu Ali aracılığıyla, kendisinin askeriyyeden olduğu ve evinin de sayımda reaya zümresine ait olmayıp, askeriyyeden olduğuna dair belge ibraz etmiştir. Bunun üzerine mahalle halkı Mehmet Halife'den vergi talebinden men edilmiştir. (KŞS. 106, 43.) Yine aynı tarihte Has Köyü ahalisi köy camiinin ortak olarak imam ve hatibi olan Ali ve Ahmet adlı kardeşlerden avarız ve nüzul vergisini ödemedikleri için şikâyetçi olmuşlardır. Bu kardeşler ise mahkemeye sundukları fetva ile imam ve hatip olanların görevleri boyunca vergiden muaf olduklarını ispatlamışlardır. Fetva gereğince köy ahalisine bu kişilerden vergi talebinde bulunmamaları konusunda tembih edilmiştir. (KŞS. 106, 54.)

Yine incelenen dönemde mahalle ve köy halkı tarafından, bazı kişilerin haksız olarak vergi yükümlüsü kaydedilmeye çalışıldığı görülmektedir. 1746 tarihinde Mehmet Halife adlı kişi, südde-i saâdete gelip Hüseyin Çelebi Mahallesi halkı tarafından kendisinin haksız olarak mahallenin avarız hanesine eklendiği şikâyetinde bulunmuştur. İmdad-ı seferiye, hazeriye ve diğer vergilerin kendinden talep edilerek rencide edildiğini bildirip bu haksız müdahalenin men edilmesini istemiştir. (BOA. A. DVNS. AHK. A. d. 10, 91.) Yine 1749 tarihinde Hızır adlı kişi arzu hal sunup, Zımmıyan-ı Balatlar Köyü halkı tarafından kendisinin avarız ve diğer vergileri vermesi için haksız olarak rencide edildiği şikâyetinde bulunmuştur. Bu haksız müdahalenin def edilmesi için rica da bulunmuştur. (BOA. A. DVNS. AHK. A. d. 14, 275.)

Toplanan avarız ve nüzul vergilerinin değişik hizmetlerin yerine getirilmesinde kullanıldığı görülmektedir. 1725 tarihinde Hamedan seraskerî Ahmet Paşa yanındaki askerlerin zahire ve mühimmat bedelinin Bolu ve Kastamonu Sancağı voyvodaları Yusuf ve İbrahim Ağanın uhdesinde olan Kastamonu Sancağı ve kazâlarının avarız ve nüzul malından karşılanması ve 2157 esedî kuruşun gönderilmesi emredilmiştir. (BOA. AE. SAMD. III. 158, 15504.) 1731 tarihinde Kastamonu kadısı ve mütesellimine gönderilen emirde Kastamonu Sancağı'nın 1731 yılına ait avarız ve nüzul vergisinden bir kıta 15.000 kuruş ve bir kıta 2667 kuruş olmak üzere toplam 17.667 kuruş ücretin Saray ahır masrafına havale olduğu bildirilmiştir. Biran önce bu ücretlerin toplanıp gönderilmesi emredilmiştir. (KŞS. 32, 247.) 1732 tarihinde Kastamonu Sancağı'nın avarız ve nüzul vergisini toplamaya yetkili kılınan Küre Maden Emni Mehmet Ağa'ya

gönderilen emirde 1732 senesine ait Kastamonu Sancağı’nın avarız ve nüzul akçelerinin donanma için yaptırılacak kalyonlar için Kocaeli Sancağı’ndan kestirilip gönderilecek kereste masrafı için gönderilmesi emredilmiştir. (BOA. AE. SMHD. I. 255, 20821.) 14 Eylül 1738 tarihinde Kastamonu kadısı ve mütesellimine gönderilen emirde İstanbul’da yapılacak kalyonlar için Kastamonu has malından 1925, avarız malından da 231,5 kuruş olmak üzere toplam 2156,5 kuruşun toplanıp gönderilmesi istenmiştir. (BOA. C. BH, 257, 11873.) 1739 tarihinde Kastamonu kadısı ve avarız tahsildarına gönderilen emirde Bosna eyalet muhafazasında görevli askerlerin mevâciblerinin Kastamonu’nun 1740 senesi avarızdan 5000 kuruş olarak karşılanması emredilmiş ve biran önce bu paranın toplanıp gönderilmesi emredilmiştir. (KŞS. 38, 156.)

Avarız vergisi için gönderilen emirde önce sancak sonra kazaya ait bilgilere yer verilmektedir. Kastamonu Sancağı’nda vaki kazâların kadılarına 4 Eylül 1726 tarihinde gönderilen emirde 1726 senesine mahsus olmak üzere Kastamonu Sancağı’nın 2041 hane bir rub avarız hanesinden hane başı 500’er akçeden avarız vergisi ve seksener akçeden bedel-i muavenet akçelerinin toplanması emredilmiştir. Ayrıca mübaşir maaşı için her haneden elli akçe alınması ve toplanan akçenin her 110 akçesinden bir esedî kuruş alınması emredilmiştir. Bu tarihte Kastamonu Kazâsı’nın 268 hane bir rub avarız hanesi olduğu görülmektedir. (KŞS. 29, 117.) 13 Nisan 1733 tarihinde Kastamonu Sancağı’nda vaki kazaların kadılarına gönderilen emirde Kastamonu Sancağı’nın 1734 senesine ait 2042 hane bir rub avarız hanesinden 163.380 akçe avarız vergisinin tahsil edilmesi istenmiştir. Hane başı 500 akçe avarız vergisi ve bedel-i muavenet akçesi olmak üzere mübaşir için her haneden elli akçe alınması emredilmiştir. Her 110 akçeden bir esedî kuruş yapılması istenmiştir. Kastamonu Kazâsı’nın avarız hane sayısı 268 hane bir rubdur. (KŞS. 210, 307.)

İncelenen dönem boyunca Kastamonu Sancağı’nda her haneden 500 akçe avarız vergisi ve mübaşir içinde elli akçe alındığı bu miktarın değişmediği görülmektedir. Daha öncede belirtildiği gibi Kastamonu Kazâsı’nda bir avarız hanesinin kaç gerçek haneden oluştuğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Vergi dağılımında şer’iyye siciline önce mahalleler sonra nahiyeye bağlı köylerin kaydedildiği görülmektedir. Nitekim Osmanlı Devleti’nde mahalle temel yönetim birimi özelliği göstermektedir. Mahalle, birbirini tanıyan, birbirlerinin davranışlarından sorumlu ve sosyal dayanışma içinde olan insanların bulunduğu yerdir. Kanunnamelerde de mahalle yerleşiklerinin birbirine kefil olduğu belirtilmektedir. Böylece vergi yükümlülerinin tam olarak tespiti yapılp verginin eksiksiz toplanması sağlanırken

merkezi otorite ve genel güvenliğinde sağlandığı söylenebilir. (Ergenç 2013; 75-79.) 1733 tarihinde Kastamonu Kazâsı'nın avarız hane sayısının şehir merkezi ve nahiyelere göre dağılımı aşağıda verilmiştir.

Tablo 1. Kastamonu Merkez Mahalleleri Avarız Hane Sayısı¹¹

Mahalle Adı	Avarız Hane	Mahalle Adı	Avarız Hane
Halife	6	Hacı Hamza	0,5
İsmail Bey	3	Arız	2
Cebrail	6,5	Sofular	1
Kırkçeşme	3,5	Bedir Gazi	2
Küpçügez	3,5	Hamza Ağa	2
Aktekke	5	Gökdere	2,5
Deveciler	4	Honsalar	3
Abdulcebar	3	Püre	2
İsfendiyar Bey	3	Akmescit	3,5
Hacı Dursun	1,5	Şadi Bey	3
Hüseyin Çelebi	1	Çevkani	1,5
İbni Süle	1	Alacamescit	1,5
Bey Çelebi	2	Atabey Gazi	2
Medrese-i Atabey	0,5	Seydiler	0,5
Saraçlar	1,5	Frenkşah	0,5
Alpaslan	1	Kebkebirler	2
Muzafferredin	1	İbn-i Neccar	0,5
Bedamıç namı diğer Saraçlar	1,5	İbn-i Sadi	0,5
Musa Fakih	1	Kubbeli	1
Cemal Ağa	1,5	Kanare	1

¹¹ KŞS. 210, 306-307.

Ömer Döşemetaş – Osmanlı Devleti’nde Avarız Vergisi: XVIII. Yüzyılın İkinci Çeyreğinde
Kastamonu Örneği

Tahir Fakih	1,5		
Toplam			85

Tablodaki veriler incelendiğinde şehir merkezinde en çok vergi mükellefinin bulunduğu mahallenin Cebrail Mahallesi olduğu tespit edilmiştir. Bu mahalleyi altı avarız haneye sahip Halife Mahallesi izlemektedir. Yine Aktekke ve Deveciler mahallelerinin şehrin en fazla vergi mükellefine sahip mahalleleri arasında olduğu söylenebilir. Medrese-i Atabey, Hacı Hamza, Seydiler, Frenkşah, İbn-i Neccar ve İbn-i Sadi mahallerinin ise şehrin en düşük avarız haneye sahip mahalleleri olduğu görülmektedir. Kastamonu Kazâsı’nın toplam 268 hane bir rub avarız hanesinden seksen beş avarız hanesinin şehir merkezine ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu da kazanın genel avarız vergisinin % 31,69’unun şehir merkezi tarafından karşılandığını göstermektedir.

Tablo 2. Kuzyaka Nahiyesi Avarız Hane Sayısı¹²

Köy Adı	Avarız Hane	Köy Adı	Avarız Hane
Debbağ İshak	2	Mitrib	1
Gödel	1,5	Yuva	1
Bayındır	1	Bulacık	1,5
Sahip	4	Saraycık	5
Karakuz	3	Gömmece	3,5
Oyralan	2,5	Bürmece	5
Alpı	2,5	Türkeli	3
Serameddin	2	Kızılcaviran	3
Akça Kilise	0,5	Ballık	1
Türbe-i Adil Bey	3	Zımmıyan-1 Karasu	1
Kara Evli	2	Çatakviran	2
Başmakçı	2	Çorumlu	3

¹² KŞS. 210, 306-307

Serti	3	İsmailli	1,5
Alpaslan	1,5	Ahlat	3
Kara Çomak	1,5	Hamid	3
Eyük ala maa Kıyık	3,5	Baylar	1,5
Eyük Esfel	3	Depe	3,5
Çatakviran	3,5	Kızıl Saray	0,5
Toplam			85

Kastamonu Kazâsı'nın nahiyelerinden olan Kuzyaka Nahiyesi'nin de toplam seksen beş avarız hanesine sahip olduğu görülmektedir. Şehir merkezinde olduğu gibi kazanın genel avarız vergisinin % 31,69'unun Kuzyaka Nahiyesi tarafından karşılandığı söylenebilir. Kuzyaka Nahiyesi'nin en fazla vergi mükellefine sahip köyleri ise Saraycık ve Bürmece köyleridir. Yine nahiyenin bir diğer büyük köyü ise dört avarız hane ile Sahip Köyü'dür. Akça Kilise ve Kızılsaray köyleri ise en az vergi mükellefinin bulunduğu köylerdir. Bu köyleri Bayındır, Mıtrıb, Yuva, Ballık ve Zımmıyan-ı Karasu köyleri izlemektedir.

Tablo 3. Akkaya Nahiyesi Avarız Hane Sayısı¹³

Köy Adı	Avarız Hane	Köy Adı	Avarız Hane
Has	4	Havlu	1,5
Kuşkara	4	Mavle	1,5
Halacılar	3	İceoğlu	3,5
Boğaz	2	Bürme	3
Kuyucak	0,5	Kızıl Kilise	1,5
Yörükviran	8	Eyerciler	4
Boz Oğlak	6	Başviran	1

¹³ KŞS. 210, 306-307.

Ömer Döşemetaş – Osmanlı Devleti’nde Avarız Vergisi: XVIII. Yüzyılın İkinci Çeyreğinde
Kastamonu Örneği

Bük	1,5	Çavundur	2
Elyakut	2	Tana Söküsü	2 hane 1 rub
Çukur Viran	4	Eytabi	3
Kız Oğlu	2	Elinviran	1
Darı Bükü	1,5	Geyikli	1,5
Atabey Kavağı	1,5	Akçataş	3
Gelinviran	2,5	Alpavut	3
Elma Yakası	2,5	Akdoğan	3
Küblü Özü	4	Kabalar	1
Bürnek	1	Sapaca	1,5
Fatırı	4	Evciler	1,5
Derbend Kavağı	0,5	Zımmıyan-i Balatlar maa Sahibi Çiftlik	1,5 hane 1 rub
Karantı	3 rub	Çıban (Çebek)	2,5
Toplam			98 hane 1 rub

Kastamonu Kazâsı’nın diğer nahiyesi olan Akkaya Nahiyesi ise sahip olduğu doksan sekiz hane bir rub avarız hanesiyle, kazada ki en çok vergi mükellefinin bulunduğu bölgedir. Kastamonu Kazâsı’nın toplam avarız vergisinin % 36,62’si bu nahije tarafından karşılanmaktadır. Tablodaki veriler incelendiğinde Kastamonu şehir merkezi de dâhil olmak üzere en fazla vergi mükellefinin bulunduğu yer olarak sekiz avarız hanesine sahip Yörükviran Köyü’nün olduğu görülmektedir. Bu köyü altı avarız haneye sahip Boz Oğlak Köyü izlemektedir. Nahiyenin en az vergi mükellefine sahip köyleri ise yarım avarız hanesine sahip Kuyucak ve Derbend Kavağı köyleridir. Bu köyleri ise üç rub avarız haneye sahip Karantı Köyü izlemektedir.

Tablo 4. 1725-1750 Tarihleri Arasında Kastamonu Kazâsı'nın Avarız Hane Sayısı ve Avarız Miktarı

Tarih	Sancağın Avarız Hane Sayısı	Kazanın Avarız Hane Sayısı	Hane Başı (Akçe)
1725 ¹⁴	2041 hane 1 rub	268 hane 1 rub	500
1727 ¹⁵	2041 hane 1 rub	268 hane 1 rub	500
1729 ¹⁶	2041 hane 1 rub	268 hane 1 rub	500
1731 ¹⁷	2041 hane 1 rub	268 hane 1 rub	500
1734 ¹⁸	2042 hane 1 rub	268 hane 1 rub	500
1737 ¹⁹	2040,5 hane	268 hane 1 rub	500
1742 ²⁰	2039, 5 hane	268 hane 1 rub	500
1744 ²¹	2039,5 hane	268 hane 1 rub	500
1745 ²²	2037,5 hane	266 hane 1 rub	500
1748 ²³	2036,5 Hane 1 rub	266 hane 1 rub	500
1749 ²⁴	2036,5 Hane 1 rub	266 hane 1 rub	500

Tablodaki veriler incelendiğinde Kastamonu Sancağı ve Kastamonu Kazâsı'nın avarız hane sayısında önemli bir düşüşün olmadığı görülmektedir. 1745 tarihine kadar Kastamonu Kazâsı'nın avarız hane sayısının 268 hane bir rub olduğu bu tarihten sonra 266 hane bir ruba düştüğü görülmektedir. Bu iki hanelik düşüşün Havlu Köyü'nün muaf olması ve Zımmıyan-ı Balatlar maa Sahibi Çiftlik

¹⁴ KŞS. 27, 36.

¹⁵ KŞS. 29, 117

¹⁶ KŞS. 30, 89.

¹⁷ MAD. d. 00723 - 8

¹⁸ KŞS. 34, 118. Kastamonu Sancağı'nın 1735 senesinde de 2042 hane bir rub avarız hanesi olduğu ve hane başı 500 akçeden verginin tahsil edildiği görülmektedir. BOA. AE. SMHD. I. 153, 1147.

¹⁹ KŞS. 35, 170

²⁰ KŞS. 40, 211.

²¹ KŞS. 106, 176.

²² BOA. MAD. d. 3153, 175-77

²³ KŞS. 43, 232.

²⁴ KŞS. 110, 179.

Köyü’ndeki 0,5 hanelik azalma ile olduğu söylenebilir.²⁵ Kastamonu Kazâsı’nın sancak genelinde en fazla avarız haneye sahip kaza olduğu görülmektedir.²⁶ Yine incelenen dönem boyunca her avarız hanesinden 500 akçe ücret alındığı ve bu ücretinde hiç değişmediği belgelerden tespit edilebilmektedir. Bu ücretin incelenen dönem içinde Amasya, (Güneş 2014; 181.) Antep (Çınar 2000; 298.) ve Diyarbakır (Cevger 2016; 152.) gibi şehirlerde hane başı 400 akçe olarak alındığı görülmektedir.

Sonuç

Türkmenlerin merkezi olarak kaynaklarda geçen Kastamonu bölgesi, sahip olduğu köklü geçmişle Anadolu coğrafyasının önemli yerleşim yerlerinden biridir. Malazgirt Savaşı’ndan sonra Türk hâkimiyetine giren bölgede sırasıyla Çobanoğulları ve Candaroğulları beylikleri kurulmuştur. Fatih Sultan Mehmet’in çıktığı Trabzon Seferi sonucu Kastamonu, Osmanlı Devleti’nin sınırlarına dâhil olmuş ve merkezi Kütahya da bulunan Anadolu Beylerbeyliği’ne bağlı bir sancak haline gelmiştir. Osmanlı Devleti’ne bağlandıktan sonra Kastamonu bölgesinin şehzade sancağı olarak da kullanıldığı kaynaklardan tespit edilebilmektedir.

Osmanlı Devleti bir imparatorluk olmasından dolayı birçok ırk ve dinden tebaayı bünyesinde barındırmıştır. Bunu uzun yıllar başarabilmesi kurmuş olduğu adil nizam sayesinde olmuştur. Bu nizamın sağlanması da siyasi ve ekonomik güce bağlıdır. Bu noktada devlet tebaasından bazı yükümlülükler talep etmektedir. Bunların başında ekonomik mükellefiyetler gelmektedir. Bu mükellefiyetlerin başında da halkın devlete ödediği vergiler gelmektedir. Bu vergilerde şerî ve örfî olarak iki şekilde tahsil edilmektedir. Örfî vergilerden olan avarız vergisi de önceden olağanüstü hallerde toplanan zamanla düzenli hale gelen vergilerdendir. Avarız ismi altında birçok vergi tahsil edilmektedir. Bu çalışmada devletin nakit olarak halktan tahsil ettiği avarız akçesi ele alınmıştır. Devletin savaş masraflarına iştirak olarak halktan aldığı bu vergi tahrir sonucu oluşan avarız hane hesabına göre

²⁵ 1744 tarihinde Kastamonu kadısına gönderilen emirde Ebubekir Efendi’nin 1688 senesi tahririnde iki avarız hanesi yazdığı Havlu köyünde iki nefer oturup bunların vergilerini ödemeye güçleri olmadığı için 1712 senesinde Cebrail Mahallesi’ne dâhil edildikleri bildirilmiştir. Ancak 1739 senesinde tekrar köyün icmal hanesine kaydedildiği bununda karışıklığa sebep olduğu Kastamonu kadısı Osman tarafından bildirilmiştir. 1744 senesinde Havlu köyü icmalden çıkarılıp karyedeki habrek? Tamirine tahsis edildiği ve 1745 Muhareminden itibaren köyün hanesinin bu tamir masrafı için ayrıldığı kimsenin müdahale etmemesi emredilmiştir. KŞS. 106, 178. Zimmıyan-i Balatlar köyü ise 1,5 hane bir rubdan bir hane üç ruba düşmüştür. KŞS. 106, 195.

²⁶ Kastamonu Sancağı’nın toplam otuz dört kazâsı arasında en fazla vergi mükellefi Kastamonu Kazâsında bulunmaktadır. Kastamonu Kazâsını 179,5 hane ile Sinop Kazâsı izlemektedir. BOA. MAD. d. 3153, 175-77

toplanmaktadır. Bölgeden bölgeye kaç gerçek hanenin bir avarız hanesini oluşturduğu farklılık göstermektedir. Bu noktada incelenen Kastamonu bölgesinde de kaç gerçek hanenin bir avarız hanesini oluşturduğunu aydınlatacak bir bilgiye ulaşılamamıştır. İncelenen dönem boyunca gerek sancak gerekse kaza merkezinde avarız hane sayısında önemli bir değişimin olmadığı söylenebilir. Hane başı alınan avarız vergisinin 500 akçeden toplandığı ve görevli maaşı içinde yine hane başı 50 akçe tahsil edildiği görülmektedir. Şehir merkezinde en fazla avarız mükellefinin bulunduğu mahalle Cebrail Mahallesi iken nahiyeler arasında en fazla avarız haneye sahip köyün Yörükviran olduğu belgelerden tespit edilmektedir. Bu verginin aynı yüzyıl içinde diğer Anadolu şehirlerinde 400 akçeden toplandığı yapılan çalışmalardan tespit edilebilmektedir.

Bu vergiyi ödemekte güçlük çekenler için para ve akar vakıflarının kurulduğu ve avarız vergisini ödemekte sıkıntı çekenlere bu vakıfların yardımcı olduğu belgelerden tespit edilebilmektedir. Bu vakıflara atanan mütevellilerin vakıf kurucusunun yakını ya da vakfın kurulduğu mahalleden olduğu görülmektedir. Toplanan avarız vergisinin devletin değişik işlerinin yerine getirilmesinde kullanıldığı arşiv vesikalarından tespit edilebilmektedir. İncelenen dönem boyunca avarız vergisinin toplanmasında herhangi bir sorunun yaşanmadığı ve halkın üzerine düşen sorumluluğu yerine getirdiği de söylenebilir.

Kaynakça

Osmanlı Arşiv Vesikâları

KŞS. (Kastamonu Şer'iyeye Sicilleri) nr, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 43, 106, 110, 210

BOA. A. DVNS. AHK. A. d. (Bâb-ı Âsafî, Divan-ı Hümâyün Anadolu Ahkâm Defterleri) nr, 4, 10, 14,

BOA. AE. SAMD. III. (Ali Emiri Fonu Sultan III. Ahmed), nr, 158, 15504.

BOA. AE. SMHD. I. (Ali Emiri Fonu Sultan I. Mahmud) nr, 153, 255, 1147, 20821,

BOA. C. BH, (Cevdet Tasnifi Bahriye) nr, 257, 11873.

BOA. MAD. d. (Maliyeden Müdevver Defterler) nr, 00723, 3045, 3205, 3481, 3153,

Araştırma ve Kaynak Eserler

ABDULKADİROĞLU, Abdulkerim (1989), “Bursalı Belîğ’in Eserlerinde Kastamonu ve Kastamonulu Zevat”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu Tebliğler 19-21 Ekim 1988 Kastamonu*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 65-70.

ACAR, Hüsnü (1995), *Tarihte Kastamonu*, Mavi Ofset ve Tipo Matbaacılık, Ankara

AÇIKGÖZ, Ömer (2013), *Osmanlı Modernleşmesi İktisadi-Siyasi Dinamikler ve Kırılmalar*, Elips Kitap, Ankara

ALP, Erdoğan (1995), *Candarogulları Beyliği ve Kastamonu*, Bilge Kastamonu Gazetesi Basın Yayın, İstanbul

ALTUNDAĞ, Şinasi (1947), “Osmanlı İmparatorluğunun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5(2), Ankara, 187-197.

BARKAN, Ömer Lütfi (1979), “Avarız”, *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, II, 13-19.

BAYSUN, M. Cavid (1977), “Cem”, *İA*, MEB Basımevi, İstanbul, III, 69-81.

Bruce, Mc Gowan (1981), “Osmanlı Avârız-Nüzul Teşekkülü (1600-1830)”, *VIII. Türk Tarih Kongresi Ankara 11-15 Ekim 1976*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. II, Ankara, s. 1327-1331.

CEVGER, Gürkan (2016), *18. Yüzyılda Amid (Diyarbakir) Kazâsı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum

ÇADIRCI, Musa (2013), *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara

ÇINAR, Hüseyin (2000), *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri’nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul

DARKOT, Besim (1977), “Kastamonu”, *İA*, MEB Basımevi, İstanbul, VI, 399-403.

ERGENÇ, Özer (2013), *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

GÖKOĞLU, Ahmet (1952), *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, Doğrusöz Matbaası, Kastamonu.

GÖKSU, Erkan (2018), “Moğolların Anadolu Politikası ve Kastamonu”, *Anadolu'nun Fethi'nden Millî Mücadele'ye Kastamonu Uluslararası Sempozyum Bildirileri 12-13 Nisan 2018 Kastamonu*, ed. Metin Eriş, Seçil Ofset, Kastamonu, 85-97.

GÖYÜNÇ, Nejat (1979), “Hane Deyimi Hakkında”, *Tarih Dergisi*, 32, İstanbul, s. 331-348.

GÜNEŞ, Hüseyin (2014), *Lale Devrinde Amasya*, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya.

İBN BİBİ EL- HÜSEYİN B. MUHAMMED B. ALİ EL-CA'FERİ ER-RUGADİ (2014), *El- Evâmirü'l-Alâ'iyye Fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye Selçuknâme*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

İNALCIK, Halil (1995), “Eyalet”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara, XI, 548-550.

İNALCIK, Halil (2009), *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık İstanbul.

İPŞİRLİ, Mehmet (1991), “Avarız Vakfı”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara, IV, 109.

Kastamonu 1973 İl Yıllığı (1973), Yarı Açık Cezaevi Matbaası, Ankara.

Kastamonu İl Yıllığı 1967 (1968), Ulusal Basımevi Ankara.

Katip Çelebi (2013), *Cihannüma I-II*, Ed. Said Öztürk, Mahya Yayıncılık, İstanbul.

KAZICI, Ziya (2005), *Osmanlı'da Vergi Sistemi*, Bilge Yayınları, İstanbul.

KILIÇ, Orhan (1997), *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı - Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Ceren Matbaacılık, Elazığ.

KOCA, Salim (2013), *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara.

KOPRAMAN, Kazım Yaşar (1989), “Memlük Kaynaklarına Göre XV. Yüzyılda Kastamonu ve Çevresi”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu Tebliğler 19-21 Ekim 1988 Kastamonu*, Ayyıldız Matbaası, Ankara.

KUZUCU, Serhat (2016), “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Antep'te Avârız Vergisinin Uygulanışı (Şeri'yye Sicillerine Göre)”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, C. 15, sayı, 1, Gaziantep, 101-118.

KÜÇÜK, Levent (2016), “Osmanlı İmparatorluğunda Mekân Organizasyonunun Gerçekleştirilmesinde Avarız Vergilerinin Rolü”, *Karadeniz Uluslar Arası Bilimsel Dergi*, C. 32, sayı 32, Ardahan, 194-204.

----- (2007), *Osmanlı Vergi Hukukunda Avarız Kavramı ve Avarızın İdaredeki Rolü*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), Ankara.

KÜÇÜKSİPAHİOĞLU, Birsal (2018), “İlk Türk Akınları Öncesinde Kastamonu”, *Anadolu’nun Fethi’nden Millî Mücadele’ye Kastamonu Uluslararası Sempozyum Bildirileri 12-13 Nisan 2018 Kastamonu*, ed. Metin Eriş, Seçil Ofset, Kastamonu, 30-35.

ÖNDER, Mehmet (2001), “Sultan Cem’in Kastamonu Valiliği ve Şair Ayni’nin Kastamonu Ağıdı”, *Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri 21-23 Mayıs 2000*, Bizim Büro Basımevi, Kastamonu, 9-12.

ÖZ, Mehmet (2010), “Tahrir”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara, XXXIX, 425-429.

ÖZEL, Oktay (2000), “Avarız ve Cizye Defterleri” *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, Der. Halil İncelik, Şevket Pamuk, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 33-50.

ÖZKAYA, Yücel (2001), “XVIII. Yüzyılın Ortalarında Kastamonu Sancağı”, *Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri 21-23 Mayıs 2000*, Bizim Büro Basımevi, Kastamonu, 3-8.

PAKALIN, Mehmet Zeki (1983), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-III*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

SALİHOĞLU, Halil (1991), “Avarız”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara, IV, 108-109.

SELÇUK, Hava (2008), “Osmanlı Devletinde Merkez-Taşra İlişkisi Bağlamında Avarız, Nüzul ve Sürsat Vergileri (Şeriye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Kayseri Sancağı)”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, sayı 24, Kayseri, 159-202.

SEVİM, Ali (2014), *Anadolu’nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

SÜMER, Faruk (1999), *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı Destanları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.

ŞAHİN, İlhan (2001), “Kastamonu”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara, XXIV, 585-588.

ŞAKİROĞLU, Mahmut H. (1993), “Cem Sultan”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara, VII, 283-284.

TABAKOĞLU, Ahmet (2016), *Osmanlı Mâlî Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul

TURAN, Osman (1998), *Selçuklular Zamanında Türkiye Siyasi Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1328)*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

TURAN, Refik (2001), “Kastamonu'nun Türkler Tarafından Fethi ve İskanı”, *Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri 21-23 Mayıs 2000*, Bizim Büro Basımevi, Kastamonu, 1-2.

----- (1989), “Selçuklular Döneminde Kastamonu”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu Tebliğler 19-21 Ekim 1988 Kastamonu*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1-6.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1975), “Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri”, *Bellekten*, TTK Yayınları XXXIX/156, Ankara, 659-696.

ÜNAL, Mehmet Ali (2011), *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.

YAMAN, Talat Mümtaz (1935), *Kastamonu Tarihi (XV'inci Asrın Sonlarına Kadar)*, Ahmed İhsan Matbaası, Kastamonu.

YAZICIZÂDE Ali (2009), *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Selçuklu Tarihi)* haz. Abdullah Bakır, Çamlıca Yayınevi, İstanbul.

Yurt Ansiklopedisi, Türkiye: il il, Dünü, Bugünü, Yarını (1982-83), Anadolu Yayıncılık, İstanbul, VI-VII 4569-4668.

YÜCEL, Yaşar (1988), *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar XIII-XV Yüzyıllarda Kuzey-Batı Anadolu Tarihi Çoban-Oğulları Beyliği, Candar-Oğulları Beyliği I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Ömer Döşemetaş – Osmanlı Devleti'nde Avarız Vergisi: XVIII. Yüzyılın İkinci Çeyreğinde
Kastamonu Örneği